

С. Д. Гринько
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права

УДК 340.15 (47+477):378.14

ВИКЛАДАННЯ РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА В ЮРИДИЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Визначено основні проблеми у викладанні римського приватного права. Подано пропозиції щодо програми, порядку і методики викладання римського приватного права в юридичних навчальних закладах.

Определено основные проблемы преподавания римского частного права. Внесено предложения относительно программы, порядка и методики преподавания римского частного права в юридических учебных заведениях.

The main problems in teaching of Roman private law have been outlined. The proposals for the program, technique and methods of Roman private law teaching at juristic educational establishments have been given.

Навчальна дисципліна “Римське приватне право” відіграє суттєву роль у підготовці майбутніх юристів-правознавців. Вона за своїм змістом і формою є правовою дисципліною, яка має особливе значення в пропедевтичному аспекті, оскільки вводить до курсу вітчизняного цивільного права.

Курс римського приватного права знайомить студентів із складовими правової системи, що регулює відносини між приватними особами в Римській імперії. Саме ця система була покладена в основу континентальної правової системи, тому безумовно є невід’ємною частиною методологічної бази професійної юридичної освіти, що готує студентів до більш свідомого вивчення курсу цивільного права, сприяє розвитку юридичного мислення.

Сьогодні ні в кого не викликає сумніву необхідність самостійного викладання римського приватного права усіма без винятку майбутніми юристами незалежно від спеціалізації. Сьогодні ніхто не задається питанням: навіщо нам вивчати право держави, якої не існує — мертве право? Це зумовлено значенням римського приватного права для сучасної правової науки.

Як зазначав Рудольф Ієринг, усе нове законодавство ґрунтується на римському праві, як матеріально, так і формально; римське право, як і християнство, і грецька література, і мистецтво, стало культурним елементом нового світу, вплив якого не обмежується тими установами, які ми запозичили із римського права. Наше юридичне мислення, наш метод, наша манера поглядів, тобто все наше юридичне мислення зробилося римським, якщо такий вираз “римське” може бути застосовано до чогось загальноістинного, при цьому римляни мали лише ту заслугу, що довели його розвиток до вищої досконалості. “Шляхом римського права, не перевершивши його, слідуючи від нього — це девіз, в якому полягає значення римського права для нового світу” [1, с. 11–12].

Карл Савіньї у своїй знаменитій праці “Про визнання нашого часу щодо законодавства та правознавства” довів, що метод римських юристів не залишає нам бажати нічого кращого: теорія і практика зливаються воедино, їх теорія удосконалюється до безпосереднього застосування в житті, а практика ушляхетнюється науковою розробкою. Підкоряючись цій досконалості римського правознавства, під час читання творів давніх юристів, ми повинні такою мірою проникнутись їх духом, щоб засвоїти для себе їх засоби юридичного мислення. Лише слідуючи їхніми слідами, ми можемо почати свою творчу діяльність і таким чином продовжити їх перервану роботу в тому ж дусі [2, с. 9].

На думку М. Дювернуа, значення і сила римського права в тому, що там є децо дане, визначене історією, яке не потребує ніяких операцій [3, с. 1].

© Гринько С.Д., 2010.

Розкриваючи значення римського приватного права П. Соколовський писав, що ми будемо вивчати римське право не для того, щоб блиснути технічним слівцем перед суддею і поставити в скрутне становище недосвідченого суперника; для нас римське приватне право повинно мати велике практичне значення. Нехай буде воно *caput et fundamentum* наших універсальних занять, оскільки на ньому можуть ґрунтуватися законоположення нашого майбутнього цивільного кодексу [2, с. 10].

Питання вивчення римського приватного права сьогодні є відкритим не лише у зв'язку із реформуванням юридичної освіти в Україні, але і проведенням правової реформи у зв'язку із виявленням прагнення нашої держави до входження до складу Європейського Союзу (ЄС). Однією із умов вступу України до складу ЄС є проведення адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, що є непростою справою, враховуючи складність та значний обсяг нормативних актів. Так, недостатньо лише перекласти і ухвалити на законодавчому рівні відповідні правові акти, оскільки європейське право, будучи генетично пов'язаним із правовими системами держав-членів, звідки воно бере юридичну техніку, термінологію та принципи, базується на конституційній доктрині і правовій традиції країн європейської демократії, як це чітко простежується у практиці Європейського суду. Крім того, мова йде не лише про оновлення та модернізацію українського законодавства, а про зміну світогляду, перехід від однієї правничої системи до європейської, ринкової. Тому є доцільним не лише вивчення положень чинного законодавства ЄС та європейських країн — учасниць ЄС, але й аналіз засад, на яких ґрунтується їхнє право, його розуміння — “дух права”. А відповідно підґрунтям формування сучасної європейської системи права, і не лише європейської (про опосередковану рецепцію можна говорити і в країнах англійської правової системи), є римське приватне право [4, с. 382].

Сьогодні римське приватне право є дисципліною загальнооб'язковою для вивчення в усіх юридичних навчальних закладах України, однак це було не завжди так. При цьому, якщо в другій половині XIX ст. мав місце бурхливий інтерес до вивчення римського приватного права (відкривалися кафедри римського права, перекладалися російською мовою підручники римського права німецьких романістів, а також видавалися вітчизняні праці з римського приватного права), то після 1917 року мала місце повна заборона вивчення та викладання даної дисципліни. Лише в 50-х роках минулого століття почався процес відродження вивчення римського приватного права в навчальних закладах (вводиться навчальна дисципліна, відкривається аспірантура на юридичному факультеті Київського університету). Однак, якщо римське приватне право вже викладається на юридичних факультетах вищих навчальних закладах (цивільно-правовій спеціалізації майже до кінця 90-х років, а в подальшому незалежно від спеціалізації), то воно було відсутнє у навчальних планах середніх навчальних закладах правової спеціалізації.

Основні традиції вивчення та викладання римського приватного права в Україні, було досліджено О. А. Підпригорою і Є. О. Харитоновим [5], а також вони піднімали основні проблеми викладання римського приватного права в юридичних навчальних закладах. Так, у статті “Римське право як підґрунтя юридичної науки” (2000 р.) [6, с. 118] романісти звертали увагу на необхідність нагального вирішення питань щодо збільшення кількості аудиторних годин вивчення дисципліни, підготовку вітчизняними романістами підручників та навчальних посібників з римського права, видання українською мовою першоджерел, підготовку кадрів романістів.

Проаналізувавши сьогоднішній стан вивчення римського приватного права в юридичних навчальних закладах, можна зробити наступні висновки.

Викладання римського приватного права в Україні сьогодні, як і вісім років тому, все ж таки не приділяється достатньої уваги. Кількість аудиторних годин не збільшено, а навіть зменшено, у зв'язку із переходом освітянської діяльності до викладання за вимогами Болонського процесу (в середньому 34 години лекційних і 16 годин семінарських занять).

Як і раніше, вивчається римське приватне право протягом одного семестру. Відповідно якість знань студентів з римського приватного права досить низька, оскільки більшість тем навчальної дисципліни виноситься на їх самостійне вивчення. Однак римське приватне право є досить складною юридичною дисципліною, яка не може бути засвоєна студентами самостійно, оскільки:

а) підґрунтям розуміння основних інститутів римського права є історія права Римської імперії (кожному історичному періоду розвитку держави характерні були свої особливості розвитку права);

б) велика кількість латинської термінології, при цьому, слід зазначити, що латинська мова, як правило, вивчається протягом двох семестрів, на відміну від римського

приватного права;

в) римське право складається із окремих інститутів, які в сучасній правовій системі становлять самостійні галузі права (наприклад, цивільне право, як правило, вивчається протягом двох років, а в деяких вузах і більше).

З урахуванням сказаного, пропонуємо подовжити та поглибити вивчення римського приватного права. Зокрема, вивчати римське приватне право протягом двох семестрів першого курсу.

Відносно змісту програми початкової дисципліни, то у нас є наступні міркування з цього приводу. Так, Є. О. Харитоновим було запропоновано для романістів України орієнтовну програму курсу “Основи римського права”. В його баченні римське право повинно викладатися наступним чином: інтродукція (вступні положення, тисячоліття Риму, підґрунтя римського права), докласичне римське право (система раннього римського права, приватноправові інститути), класичне римське приватне право (загальні положення, особи, сімейні правовідносини, юридичні особи, речі, способи придбання речей, зобов’язання, захист цивільних права), рецепція римського приватного права, основні положення римського публічного права [7, с. 5–9].

Вищенаведений спосіб викладання римського права застосував в свій час Й. О. Покровський [8], який розкривав римське право через призму історії права (що є цілком вірно), а також окремо виділяв римське приватне і римське публічне право. Однак римське публічне право, як правило, в юридичних навчальних закладах не є предметом вивчення.

На нашу думку, запропонована видатним українським романістом, істориком і цивілістом Є. О. Харитоновим програма курсу “Основи римського права” надасть можливість студентам більш повного засвоєння основ римського права з урахуванням головних його особливостей. Однак ми спробуємо запропонувати своє бачення програми викладання римського приватного права.

По-перше, відносно назви навчальної дисципліни, то серед романістів зустрічаються різні міркування: “Основи римського права”, “Основи римського приватного права”, “Римське приватне право”, “Інституції римського приватного права” та інші думки. Відносно традиційної в XIX ст. назви дисципліни “Інституції римського приватного права”, то, на нашу думку вона набула широкого поширення в навчальних закладах і науковій літературі, тому що були взяті за основу Інституції, які є складовими кодифікації Юстиніана, і були офіційним підручником з римського права (створений в 529 році на основі “Інституцій” Гая, Маріана, Ульпіана та інших творів). Однак законодавчими джерелами римського права, що дійшли до нас були ще Закони XII таблиць, Дигести Юстиніана, Кодекс Юстиніана та новели. Тому назва курсу з римського права як Інституції обмежила б знання студентів лише одним елементом з кодифікації Юстиніана.

Назва навчальної дисципліни “Основи римського приватного права” є найбільш правильною. Якщо ми звернемося до тлумачного словника В. Даля, то з’ясуємо, що слово “основа” означає все, на чому будь-що ґрунтується, поставлено чи закріплено; що є фундаментом [9, с. 701]. Тобто предметом вивчення навчальної дисципліни “Основи римського приватного права” є фундамент римського приватного права, а саме правова система, що склалася в Стародавньому Римі і регулювала відносини між приватними особами в межах Римської держави.

По-друге, вивчення римського права студентами першого року навчання слід поділити на дві частини. Перша частина повинна бути присвячена вивченню історії Стародавнього Риму, оскільки студентам вона викладається в курсі історії держави та права зарубіжних країн у досить стислому вигляді. Однак без поглиблених знань історії не можливо повністю зрозуміти дух римського права. Студенти повинні знати, що собою уявляє римський народ, який залишив у мистецтві та науці спадщину наступним поколінням, найкращий цвіт, найбагатший плід свого духу. Як зазначав Р. Іеринг, три рази Рим диктував світу закони, три рази приводив народи до єдності: вперше, коли римський народ був ще у повній своїй силі — до єдності держави; вдруге, після того, як цей народ вже зник — до єдності церкви; втретє — внаслідок засвоєння римського права в середні віки — до єдності права. Вперше — зовнішнім примусом, силою зброї, два наступні рази — силою духу. Всесвітньо-історичне значення та призначення Риму, поєднані єдиним словом, становлять подолання принципу національності ідеєю загальності [1, с. 1]. При цьому для вивчення історії Стародавнього Риму слід виділити окремо семестр першого курсу навчання, оскільки історія є тим фундаментом для студента, який допоможе йому якомога краще зрозуміти та засвоїти римське право.

Що стосується другої частини викладання даної навчальної дисципліни, то в ній дається характеристика основ права — римського приватного. Ми не вбачаємо необхідності викладання студентам римського публічного права, оскільки державний

і суспільний устрій Риму, елементи державного та суспільного ладу, державні органи та повноваження державних службовців викладаються в контексті історії Стародавнього Риму (по першій частині даної дисципліни). Відносно кримінального права та процесу, то вони не визначилися як самостійна галузь права в Стародавньому Римі (на відміну від галузей приватного права), а їх ідеї не представляли суттєвий інтерес для науковців при вивченні римського права (на відміну від приватного права).

По-третє, відносно порядку викладання римського приватного права, то в Україні, як на Заході, та і в Росії, прийнято виходити із наступного вислову Гая, що “усе те право, яким ми користуємося, відноситься або до осіб, або до речей, або до правових дій”. Такої ж схеми притримуються Інституції Юстиніана. Із врахуванням такої послідовності ми і вбачаємо викладання римського приватного права. Спочатку мова повинна йти про особи, зокрема, і сімейні правовідносини. Потім про римське судочинство та про позови. Наступна тема повинна бути присвячена речовому праву, а саме праву володіння, праву власності та правам на чужі речі. На нашу думку, найбільш правильним буде саме перед речовим правом вивчати судочинство та позови, так як без знань про позови не можливо зрозуміти захист речових прав. Після цього мова піде про юридичні дії, тобто зобов’язання (контракти та делікти, начебто контракти та начебто делікти). Наступна тема буде присвячена спадковому праву.

Відносно порядку викладання спадкового права, то в деяких навчальних закладах його викладають одразу після речового права, обґрунтовуючи це тим, що спадкування, яке є способом посмертного законного переходу права власності, нерозривно пов’язане із власністю. Аналогічне бачення місця спадкового права зустрічається і серед цивілістів щодо викладання курсу “Цивільне право України”. Із таким розміщенням спадкового права в програмі курсу як з римського, так і цивільного права погодитися не можна.

Спадкове право — це система норм права, що регулюють відносини, що виникають у зв’язку з переходом прав та обов’язків спадкодавця (спадкового майна, спадкової маси) у разі його смерті до спадкоємця. Тобто до складу спадщини включаються не лише права (власності), але і обов’язки (розрахуватися із боргами спадкодавця, відшкодувати завдану спадкодавцем шкоду тощо), що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті. Обов’язку вчинення певної дії відповідає право вимоги кредитора про вчинення цієї дії, а це становить зміст зобов’язальних правовідносин, тобто предмет зобов’язального права. Тому без знань основних положень зобов’язального права не можливо зрозуміти та в повній мірі засвоїти основи спадкового права.

По-четверте, вивчення римського приватного права слід завершити окремою темою про рецепцію римського приватного права. Як зазначав відомий дореволюційний цивіліст і романист Й. О. Покровський, що рецепція римського права була й історично необхідною, й фактором прогресу [8, с. 7], оскільки дозволяла задовольнити загальноєвропейську нужденність в універсальному, загальному праві, заснованому на індивідуалістичних (приватноправових) підґрунтях, що дозволило сформулювати майновий взаємозв’язок різних осіб незалежно від їх національної і державної приналежності. Деяко подібне відбувається й сьогодні. Проте найбільш важливим сьогодні уявляється, використовуючи відомий вираз Р. Ієрінга, “дух римського права”, тобто ті фундаментальні ідеї та підходи, майже бездоганна логічна система категорій, визначень і норм, якими традиційно вирізнялось римське право.

Рецепція римського права не втратила своєї актуальності для сучасної України. З одного боку, це означає відродження і продовження тієї глибокої роботи по засвоєнню багатовікового правового досвіду, яку активно вели юристи ХІХ — ХХ ст.ст. Це і відродження власних правових традицій, а з іншого, — пошук спільних коренів, що може сприяти в майбутньому зближенню західноєвропейської і української моделі, пов’язаної спільною основою — рецепцією римського приватного права.

На необхідності вивчення рецепції римського приватного права наголошує С. О. Харитонов, який започаткував школу рецепції римського права та виростив плеяду романистів-цивілістів. Серед них: О. С. Козлова, Р. Ф. Гонгало, В. І. Форманюк, Г. В. Ємельянова, О. М. Калітенко, С. О. Погрібний, В. М. Зубарь, А. Л. Ткачук та інших. При цьому слід відмітити, що в Одеській національній юридичній академії рецепція римського приватного права викладається як окремий спецкурс (його було включено до навчального плану ще Юридичного інституту у складі Одеського державного університету ім. І. Мечникова в 1996 році).

Методологічною основою обрання напрямів сучасних наукових розвідок Одеської школи рецепції римського права є ідеї про позачасову цінність римського права; неодноразовість його рецепції; іманентну властивість цього феномена для європейських цивілізацій; необхідність розрізняти форми, види й типи рецепції права, зумовлені

особливостями цивілізаційного розвитку в певному місці й часі. Зокрема, на підґрунті висновку Є. О. Харитоновна про наявність Західноєвропейського та Східноєвропейського типів рецепції римського права почався аналіз впливу римського права на Західну та Східну традиції приватного права в Європі [5, с. 9].

По-н'яте, до навчального плану слід включити написання курсової роботи з римського приватного права. Для цього доцільно розробити методичні рекомендації щодо виконання курсових робіт з даної дисципліни, щоб студенти мали можливість більш ґрунтовно ознайомитися з тими положеннями, які або є ключовими, або слугують своєрідним “перекидним містком” від Римського до сучасного приватного права [7, с. 184].

По-шосте, необхідно змінити підхід до складення переліку тем дипломних і магістерських робіт. Ми вважаємо, що необхідно включати до цього переліку теми з римського приватного права, особливо це є важливим для магістратури. Також у підготовці магістрів ми вбачаємо майбутніх наукових і науково-педагогічних працівників, своєрідну юридичну еліту, які повинні бути більш глибоко ознайомлені з римськими та греко-римськими першоджерелами, методологією римської юриспруденції щодо тлумачення казусів і фундаментальних правових та етичних понять тощо.

По-сьоме, поглиблене вивчення римського приватного права запровадити на засіданнях гуртка, що “сприятиме активізації розвитку світоглядних та міжнародно-правових аспектів вищої юридичної освіти, оскільки воно є своєрідним професійним “есперанто” правників практично усіх європейських країн” [6, с. 120].

Необхідно звернути увагу на забезпечення юридичних навчальних закладів літературою з римського права, насамперед, першоджерелами. Сьогодні базовим є підручник О. А. Підпригори та Є. О. Харитоновна “Римське право” (2003 р.). Відносно літературних україномовних джерел вивчення римського приватного права, то на увагу заслуговує курс лекцій Є. М. Орача та Б. Й. Тищика “Основи римського приватного права”. Усі інші літературні джерела з римського права, то це або написані російськими романістами, або це переклад російською мовою підручників італійських, македонських та інших авторів. При цьому вони доступні студентам лише в читальному залі, у зв’язку з їх наявністю, як правило, в одиничному примірнику.

Особливу увагу слід звернути на можливість студентів ознайомитися із першоджерелами з римського права. Так, основними джерелами пізнання законодавства Стародавнього Риму в усіх юридичних навчальних закладах, крім хрестоматій з історії держави та права, є “Памятники римского права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана” (1997 р.), “Институции Юстиниана” (1998 р.). Переклад Дигест Юстиніана здійснений І. С. Перетерським 1984 року, то дана праця наявна в читальному залі бібліотек юридичних факультетів лише найдавніших навчальних закладів або в обласних бібліотеках.

В 2006 році було завершено роботу над перекладом усіх 50-и книг Дигест Юстиніана Московським центром вивчення римського права на чолі із Л. Л. Кофановим. Збірник Дигест Юстиніана було розміщено в семи томах, при цьому п’ятий, шостий та сьомий том складається ще з двох напівтомів, тобто усього десять книг. На нашу думку, це є значною подією в історичній і правовій науці, що дасть реальний вагомий результат сучасного наукового розвитку. Як писав Є. О. Суханов, це видання стане не лише чудовим посібником для усіх юристів, які мають інтерес до вивчення римського права та істориків, особливо майбутніх, але і добрим стимулом для подальшого розвитку як викладання, так і дослідження римського права [10, с. 11]. Однак повний переклад Дигест Юстиніана майже недоступний для студентів, при цьому він є в особистій бібліотеці не в кожного викладача-романіста, що зумовлено тривалим періодом часу перекладу усієї збірки цього твору (протягом п’яти років) і відсутністю можливості купити у звичайному книжковому магазині.

Вищезазначене ще раз підкреслює наявність багатьох проблем викладання римського приватного права на належному рівні та необхідність їх вирішення. Якщо ми будемо їх відкладати на потім, то це відобразиться на знаннях майбутніх юристів, на їх правовій культурі та свідомості. При цьому навіть запровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу не дасть бажаного результату.

Список використаних джерел

1. *Иеринг, Р.* Дух римского права на различных ступенях его развития. Часть первая [Текст] / Рудольф Иеринг ; [пер. с нем.]. — С.-Петербург : Типография В. Безобразова, 1875. — 309 с.
2. *Соколовский, П.* Рецепция римского гражданского права у современных народов и ее прямое значение для России [Текст] / П. Соколовский // Университетские известия. — К., 1891. — С. 1–10.

3. *Дювернуа, Н.* Значение римского права для русских юристов [Текст] / Н. Дювернуа. — Ярославль, 1872. — 25 с.
4. *Гринько, С. Д.* Питання гармонізації деліктних зобов'язань цивільного законодавства до стандартів Європейського Союзу [Текст] / С. Д. Гринько // Сучасні проблеми адаптації цивільного законодавства до стандартів Європейського Союзу / За ред. В. М. Коссака. — Львів, 2006. — С. 382–388.
5. *Підпригора, О. А.* Традиція вивчення римського приватного права в Україні [Текст] / О. А. Підпригора, Є. О. Харитонов // Цивільне право. “Суспільство. Держава. Право”. — 2002. — Вип. 2. — С. 7–11.
6. *Підпригора, О. А.* Римське право як підґрунтя юридичної освіти [Текст] / О. А. Підпригора, Є. О. Харитонов // Право України. — 2001. — № 1. — С. 117–121.
7. Римське право (Інституції) [Текст]. — Х. : Одісей, 2000. — 288 с.
8. *Покровский, И. А.* История римского права [Текст] / И. А. Покровский. — Мн. : Харвест, 2002. — 528 с.
9. *Даль, В.* Толковый словарь великорусского языка. В 4-х т. [Текст] / Владимир Даль. — М. : Рус. яз., 1989. — Т. 2. — 780 с.
10. Дигесты Юстиниана. У 8-и т. [Текст] / [пер. с лат. Л. Л. Кофанова, А. В. Щеголева, А. Л. Смышляева и др.] ; отв. ред. Л. Л. Кофанов. — М. : Статут, 2002. — Т. I. — 2002. — 584 с.

*Рекомендовано до друку кафедрою цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 8 від 20 січня 2010 року)*

Надійшла до редакції 01.02.2010

